

Litteraturgranskningar

Litteraturredaktör: Björn Östbring

Anderson, Eva-Lotta, 2013. *Kön och ansvar i sjukförsäkringen. En studie av utredningstexter 1944 – 2006*. Umeå: Statsvetenskapliga institutionen och Umeå centrum för genusstudier, Genusforskar skolan, Umeå universitet. Statsvetenskapliga institutionens skriftserie 2013:2.

Anmälan av Kristina Boréus

KVINNOR SOM FÖRSÖRJDA HUSTRUR, LIKSTÄLLDA FÖRSÄKRINGSTAGARE ELLER MED TVEKSAMHET FÖRSÄKRINGSMÄSSIGA – ANMÄLAN AV EN STUDIE OM KÖNSKONSTRUKTIONER I SJUKFÖRSÄKRINGSUTREDNINGAR

Nedanstående citat ur svenska offentliga handlingar illustrerar tre olika tolkningsramar med relevans för hur kön konstruerats i resonemang om sjukförsäkringen. 1944 utgjorde hemmafruarna en betydande grupp och de relaterades naturligen till familjeförsörjaren – den arbetande mannen:

Redan den omständigheten, att sjukpenningen i princip avser att ersätta genom sjukdom förlorad arbetsinkomst, kan anses vara ett skäl att ej sjukpenningförsäkra kvinnor, vilka helt eller praktiskt taget helt äro sysselsatta med skötseln av det egna hemmet. (...) Ett skäl att icke sjukpenningförsäkra ifrågakvarande kvinnor [hustrurna till små inkomstagare] är också den betydande kostnad detta medför. För en familjeförsörjare med liten inkomst blir det tydligen ganska betungande att betala avgift för både sig och sin hustru.¹

I slutet av 1960-talet, däremot, var det inte längre självklart att den hemarbetande var en kvinna och försörjaren en man:

...är det enligt familjepolitiska kommitténs mening svårt att förklara eller försvara att sjukpenningsskyddet för hemmavarande make skall vara beroende av om denna make är man eller kvinna. Familjer med kvinnlig försörjare och hemmavarande man lever i praktiken under ekonomiska och sociala förhållanden som är likartade med förhållandena för familjer med manlig försörjare och hemmavarande hustru i motsvarande inkomstläge. Personer med samma funktion i hemmet bör åtnjuta samma sjukpenningsskydd oberoende av kön.²

I början av det nya milleniet präglades diskussionen om sjukförsäkringen av ett annorlunda, ekonomiskt, tänkande:

Utredningen är övertygad om att även ett gemensamt offentligt försäkringssystem för att fungera rationellt och effektivt måste bygga på försäkringsekonomiska principer, dvs. med samband mellan premier och möjliga ersättningar, självrisker som speglar faktiska utfall, möjligheter att balansera variationer i intäkter och kostnader etc.³

Citaten är hämtade ur Eva-Lotta Anderssons avhandling *Kön och ansvar i sjukförsäkringen. En studie av utredningstexter 1944 – 2006*, som författaren disputerade på i Umeå i mars 2013. Syftet med denna studie av ett antal svenska statliga utredningar om sjukförsäkringen är att undersöka hur ansvarsförskjutningar mellan stat, marknad och familj hänger samman med idéer om kön. Författaren intresserar sig för hur man i utredningarna resonerat om vem som har ansvar för vuxna människors försörjning när de blir sjuka i arbetsför ålder och hur detta hänger ihop med föreställningar om vad som är kvinnligt eller manligt eller vad kvinnor

2 Ds 1969:7, s. 25, citerad i Andersson 2013: 85.

3 SOU 2000:121, s. 162f, citerad i Andersson 2013: 139.

1 SOU 1944:15, s. 138f, citerad i Andersson 2013: 43.

och män gör, eller bör göra. Två övergripande forskningsfrågor ställs:

- Vilka idéer och föreställningar om kön artikuleras i diskussioner om hur ansvaret ska fördelas mellan stat, marknad och familj?
- Hur positioneras olika grupper i dessa diskussioner och på vilket sätt är dessa positioner könade?

FÖRESTÄLLNINGAR OM KÖN I SJUKFÖRSÄKRINGEN: TRE TOLKNINGSRAMAR

Ett huvudresultat i avhandlingen är friläggandet av tre huvudsakliga tolkningsramar som dominerat vid olika tidpunkter och som på olika sätt bidragit till att forma könade subjektpositioner.

Under perioden 1944–1968 dominerade en tolkningsram som författaren benämner *försörjarens behov* och som tydligt illustreras av det första citatet ovan. 50-talet var nämligen hemmafru epoken i svensk historia: drygt 1 miljon kvinnor arbetade i hemmen. Då präglades samhällsdiskursen av föreställningen om en man som försörjare av en familj och en kvinna med ansvar för barn och hem. En komplementär könsordning rådde, i vilken mannens arbete värderades högre än kvinnans. Subjektpositionerna familjeförsörjare och hemmafru var utan tvekan könade positioner. Vad som uppfattades vara familjeförsörjarens behov styrde förslagen.

Mot slutet av 50-talet, när allt fler kvinnor förvärvsarbetade, började rollerna omförhandlas. Kvinnorna fick i stor utsträckning arbete i den expanderande offentliga sektorn. I mitten av 60-talet etablerades så ett ideal om två försörjare. Under denna period utvecklades sjukförsäkringen. I den ovan citerade departementsskrivelsen föreslås att hemmafruförsäkringen ska utvidgas till att även omfatta hemarbetande män. Här uppstår subjektpositionen hemmaman.

Sedan kom 70- och 80-talen. Särbeskattning hade nu införts med motivet att få fler kvinnor att yrkesarbeta. Hemmamakar skulle

inte jämföras med yrkesarbetande. En dominerande idé var att hemmakeförsäkringen skulle tas bort: hemmamakar sågs nu som otidsenliga. Sociala rättigheter knöts till individen istället för till familjen och ett jämställt arbets- och familjeliv blev norm. Tolkningsramen *likabehandling* var etablerad.

90-talet var en ny tid. Den ofta nyliberalt inspirerade kritiken av välfärdsstaten handlade bl.a. om att statligt organiserade välfärdsfunktioner ansågs göra medborgarna bidragsberoende. Privata välfärdslösningar förordades. Socialförsäkringarna reformerades genom privatiseringar och besparingar och en rad förändringar av sjukförsäkringen genomfördes. I de analyserade utredningarna från början av perioden uttrycktes spänningar mellan likabehandling och ekonomiska krav. En *ekonomisk tolkningsram*, en där marknadsekonomi var normerande och ekonomisk effektivitet en ledstjärna, kom dock att bli alltmer dominerande. Inom den ekonomiska tolkningsramen ses omfördelning som subvention och som en ineffektiv snedvridning av marknaden. Tidigare hade en omfördelning från män som grupp till kvinnor som grupp – eftersom kvinnor löper större risk att drabbas av sjukdom – setts som något positivt som gynnade jämställdheten.

I början av 2000-talet inriktades diskussionen på hur man skulle få ner ett ökande sjuktal. Kvinnors ökande sjukfrånvaro och långtidsfrånvaro blev en del av problemformuleringen. I resonemang om försäkringsmässighet konstruerades en distinktion mellan bidrag och försäkring och därmed olika subjektpositioner. Det uppstod subjektpositioner för de med normal och de med onormala risker för sjukdom. Bidragstagare länkades till de problematiska sjuka kvinnorna. Olika tolkningsramar för vad som ska räknas som sjukdom figurerade under perioden. En *medicinsk tolkningsram*, enligt vilken sjukdom ska var möjligt att fastslå genom objektiva tecken snarare än vag diagnos, var framträdande. Men det förekom också en mer *socialmedicinsk tolkningsram* med bre-

dare syn på vad sjukdom är. Försäkrade med symptomdiagnoser blir inom den medicinska tolkningsramen till inte riktigt sjuka, utan krassliga och ledsna personer. Försäkringstagaren, däremot, är objektivt verifierbart sjuk. Dessa subjektpositioner bör ha bekönats genom kopplingen till resonemangen om kvinnors höga sjuktal.

Författaren väljer att fördjupa resonemangen kring vissa av resultaten med betydelse för förhållandet mellan kvinnor och män. Som intressant framstår hur kvinnor framstått som problem. Under första perioden, exempelvis, är deras hemarbete problematiskt och svårbestämt, under den sista deras typ av sjukdomar och sjukfrånvaro.

Förhållandet mellan arbete och försörjning är en annan relation av betydelse för hur kön har gjorts i sjukförsäkringssammanhanget. Under den första perioden fick förvärvsarbetande kvinnor mycket lite utrymme i diskussionerna, istället diskuteras familjeförsörjare och företagare, som ansågs vara män och hemarbetande kvinnor, vars verksamhet problematiseras ur sjukförsäkringssynpunkt. På så sätt kan man säga att kvinnornas förvärvsarbete osynliggjordes och att deras hemarbete problematiserades, samtidigt som män knöts till den offentliga sfären och kvinnor till hemmen.

Föreställningar om sjukdom visas också ha betydelse för kön. I sjukförsäkringsdiskussionerna har kvinnors besvär tenderat att ses som normala eller som resultat av sociala och generella problem, inte som sjukdom. Det drabbar kvinnor ersättningsmässigt eftersom fler kvinnor än män tidigare har sjukskrivits med s.k. symptomdiagnoser.

AVHANDLINGENS METOD

Diskursanalys är en central metodologisk utgångspunkt för avhandlingen. 'Diskurs' definieras som "ett bestämt sätt att tolka världen (eller delar av världen)" (s. 7) en *tolkningsram*. Tolkningsramarna relaterar till mer övergripande samhällsdiskurser. De betraktas också som förankrade i

institutioner, t.ex. sjukförsäkringssystemet och hur det faktiskt fördelar pengar till sjuka.

För att frilägga tolkningsramarna undersöks föreställningar om kön, ansvarsfördelning vad gäller försörjningen, samt föreställningar om sjukdom respektive arbetsförmåga. Ansvarsfördelningen är central eftersom det är genom att ställa frågor om hur den är tänkt som föreställningar om kön ringas in. Hur fördelas ansvaret för försörjningen av de sjuka mellan stat, marknad och familj, dvs. vem bär ansvaret? För vad är det de ska ha ansvar? Viktiga distinktioner rör också vad som betraktas som sjukdom eller inte, vad som är sådan sjukdom som sjukersättning ska utgå från, och vad arbetsförmåga är. Två uppsättningar analysverktyg används: dels ett antal frågor som handlar om vem som sägs ha ansvaret för vad och hur de resonemangen anknyter till konstruktioner av kön, dvs. frågor att ställa till materialet som motiveras av materialets specifika innehåll. Dels utnyttjas analysverktyg som knyts samman med diskursanalysen och som skulle kunna användas för vilket textmaterial som helst: forskaren söker exempelvis efter problemformuleringar och subjektpositioner.

FORSKNINGSBIDRAGET

Kön och ansvar i sjukförsäkringen har många resultat som på ett tydligt och intressant sätt visar att inte heller denna del av välfärdssystemet är neutral gentemot kvinnor och män och att även i dessa resonemang föreställningar döljs där kvinnor och män hålls isär och hierarkiseras. Därför utgör avhandlingen ett bidrag till såväl välfärdsstatsforskningen i allmänhet som till de delar av den som fokuserar genus.

På det hela taget är analysen välgjord och trovärdig. Analysbegreppen är väl valda och utnyttjade. Det byggs inget onödigt stort teoretisk-metodologiskt ramverk utan de verktyg som behövs har valts – varken fler eller färre. Avhandlingen har över huvud taget den fördömliga egenskapen att vara väl och effektivt skriven. Det läsaren får ta del av är alltsam-

mans relevant för den presenterade undersökningen. Undersökningen öppnar dock för flera intressanta diskussioner och större forskningsfrågor som med fördel kunde ha utvecklats. Nedan berör jag några av dem.

Sammanfattningsvis är avhandlingen mycket välgjord och kommer sannolikt att vara obligatorisk läsning under flera år framåt för den som vill skriva om de svenska välfärdssystemens könade aspekter.

TILLVÄGAGÅNGSSÄTTET

Analysen har alltså fördelen att vara avskalad: teoretiska överhäng som hotar att starta lavi- ner saknas lyckligtvis och långa uppräknings- av analysverktyg som aldrig används tynger inte konstruktionen.

I några avseenden borde dock beskriv- ning och motivering av tillvägagångssättet ha utvecklats. Detta gäller för det första urvalet av texter. Varför just dessa utredningstexter? Varför är just de viktiga för en avhandling om hur idéer och föreställningar om kön sam- spelar med välfärdsstatens utformning (s. 1)? Varför har t.ex. propositioner och debatt valts bort? Varför detaljstuderas inte de texter som faktiskt har reglerat sjukförsäkringen under denna tid? Detta är viktiga frågor eftersom diskursen, förstådd som i avhandlingen, är länkad till andra institutionella praktiker än de språkliga. Det borde exempelvis betyda att ett förslag som sedan omsätts i mång- årig praktik är viktigare för diskursen än en enstaka skrivelse eller en utredning vars för- slag aldrig förverkligas.

För det andra finns en viss otydlighet ifråga om hur de olika tolkningsverktygen har använts i relation till varandra. Hur går det i praktiken till när en tolkningsram fås att framträda med hjälp av begreppen föreställ- ning, idé och norm?

Ytterligare en intressant fråga är hur *sub- jektspositioner* känns igen i materialet. Flera avhandlingförfattare har brottats med detta. (Se t.ex. hur Tornhill 2010 löst frågan.) Viktigt här är vad en subjektsposition egentligen är i sammanhanget. Finns den bara på den språk-

liga nivån eller kommer den till uttryck också i icke-språkliga handlingar? Frågan är intres- sant därför att subjektspositioner tänks öppna och stänga handlingsmöjligheter för verkliga människor. Därför är också frågan om hur subjektspositioner analyseras betydelsefull. I avhandlingen beskrivs tre steg i analysen: (1) subjektspositioner urskiljs, (2) det avgörs om dessa är könade, (3) det avgörs om de också är hierarkiserade. Analysen innehåller de tre momenten fast inte nödvändigtvis i den ordningen. Detta är en bra arbetsord- ning och relevant för forskningssyftet. Men hur det går till i praktiken är inte alltid helt klart. Hur görs steg (1)? Detta berättas inte i detalj, även om tolkningen att det förekom- mer olika subjektspositioner ofta förefaller rimlig. Att försörjare är en subjektsposition med spår i materialet förefaller helt rimligt: försörjare omnämns ofta och det har uppen- barligen viktiga konsekvenser om man sor- teras in i kategorin av försörjare eller inte. I andra sammanhang är det inte riktigt lika klart. Här hade några tumregler för hur sub- jektspositioner urskilts varit värdefulla. Måste kategorin omnämnas ofta? Måste den ha en specifik benämning, dvs. måste ett kategori- namn existera? Och hur var det med existen- sen utanför det språkliga – måste det spela roll för verkliga människor i vilka kategorier de sorteras in för att det ska vara fråga om subjektspositioner?

Vad gäller det andra steget – subjektspo- sitionens beköning – framstår detta ibland som självklart, som när man talar om 'hemmafruar'. Men ibland är varken steg (2) eller (3) i analysen lika klara. Ett exempel är analysen (s. 68) enligt vilken det skapas en hierarki mellan de 'försäkringsmässiga' och andra, som bekönas och som tilldelas högre status. "Försäkringsmässigheten knyts till män då det är tilläggsförsäkringarna som domineras av män som tillskrivs större för- säkringsmässighet", enligt avhandlingens analys. 71% av de förvärvsarbetande och 85% av egenföretagarna är män, har det sagts i avhandlingen. Men blir då subjektspositioner

automatiskt bekönade om en kategori domineras av personer av ett kön? Många har hört gåtan om hur det kan komma sig att kirurgen blir skräckslagen över att se sin son komma in till sjukhuset svårt skadad, trots att pojken pappa just avlidit i samma bilolycka. I den mån man uppfattar detta som en gåta beror det på att subjektspositionen kirurg är manligt bekönad – då tänker man sig inte att kirurgen är pojkens mamma. Men hur är det med egenföretagare – och hur har det varit tidigare – bekönad subjektsposition eller inte? Och hur vet vi det från materialanalysen? Motsvarande fråga kan ställas ifråga om steg (3) i vissa fall. Hur vet man att en subjektsposition har högre status än en annan om detta inte utsägs explicit?

FÖRESTÄLLNINGAR OM KÖN, VÄLFÄRDSSTATENS UTFORMNING OCH VÄLFÄRDSSTATSREGIMER

Slutligen till ett par intressanta och vidare frågeställningar som avhandlingen väcker. Jag nämnde ovan att de – eller andra frågor som resultatet väcker – med fördel kunde ha diskuterats i slutkapitlet. Men det är inte för sent att spinna vidare på dessa trådar i andra sammanhang.

För det första vill man veta mer om hur den svenska välfärdsstaten egentligen har utvecklats och vilken roll detta spelar för föreställningar om kön och för kvinnor och män av kött och blod. Avhandlingen är inspirerad av Gösta Esping-Andersens (1990) indelning i olika typer av välfärdsstater, samt hur hans typologi har kritiserats och utvecklats ur ett feministiskt perspektiv av bl.a. Diane Sainsbury (bl.a. 1999). I avhandlingen konstateras att det finns viktiga förskjutningar i synen på den del av välfärdsstaten som studeras, inte minst i att det som i avhandlingen benämns en ekonomisk tolkningsram blivit så dominerande under senare decennier. En av avhandlingens forskningsfrågor lyder alltså: "Vilka idéer och föreställningar om kön artikuleras i diskussioner om hur ansvaret ska fördelas mellan stat, marknad och familj?" Ska man

vara precis handlar avhandlingen egentligen om en ansvarsfördelning mellan stat, *arbetsgivare*, familj och *individ*. Stat tycks ha blivit mindre och individer mer viktiga under perioden. Betyder detta att Sverige har lämnat den socialdemokratiska välfärdsstatsmodellen bakom sig och trätt in i en liberal välfärdsstat? Vad betyder detta i så fall för idéer och föreställningar om kön? Här finns också en internationell litteratur om nyliberaliseringens olika betydelse för kvinnor och män som kunde vara intressant att relatera till i fallet Sverige.

För det andra väcks en stor och spännande fråga om hur olika samhälleliga organiseringsprinciper hänger ihop och påverkar varandra. I avhandlingen tas för givet att kön är en grundläggande organiseringsprincip i varje samhälle (s. 4) och att idéer om välfärdens utformning ofta bär på värderingar om kön. Vidare tas för givet att föreställningar om kön bidrar till att utforma sjukförsäkringen och att det finns ett dialektiskt förhållande mellan välfärdsstaten och samhällets könsordningar. Valet av försäkringsmodell kan på så sätt ses som en institutionalisering av idéer och föreställningar om kön. Det är ganska lätt att göra den tolkningen för den första och andra perioden. Materialet och Eva-Lotta Anderssons intressanta tolkningar av det visar hur man kan förstå det som att det under den första perioden rådde särhållning av könen, vilket påverkade försäkringens utformning, och att förändrade föreställningar om kön och krav på utjämning flöt in i förslagen under den andra perioden. Men vad hände egentligen under den tredje perioden, när en ny ekonomisk logik kom att påverka sjukförsäkringen? En tolkning av jämställdhetspolitiken under perioden är att det var nyliberaliseringen av politiken som påverkade vilka krav som kom att framföras och tolkas som jämställdhetskrav, snarare än tvärtom (Tollin 2012). Om man vill tala om mer grundläggande maktförändringar mellan olika grupper av människor är det inte givet vad som varit mest betydelsefullt: en förändring mot mer makt för vissa

ekonomiska grupper eller för människor som sorterar till ett av könen?

Naturligtvis är det ett plus för avhandlingen att den genererar sådana såväl teoretiskt som politiskt intressanta frågor. De bland annat kan locka till vidare forskning.

REFERENSER

- Esping Andersen, Gösta, 1990. *The Three Worlds of Welfare Capitalism*. Cambridge: Polity Press.
- Sainsbury, Diane, 1999. *Gender and Welfare State Regimes*. Oxford: Oxford University Press.
- Tollin, Katharina, 2012. *Sida vid sida. En studie av jämställdhetspolitikens genealogi 1971 – 2006*. Stockholm: Bokförlaget Atlas.
- Tornhill, Sofie, 2010. *Capital Visions. The Politics of Transnational Production in Nicaragua*. Stockholm: Statsvetenskapliga institutionen, Stockholms universitet.

Kristina Boréus är verksam vid Statsvetenskapliga institutionen, Stockholms universitet och Institutionen för samhällsvetenskaper, Södertörns högskola
E-post: kristina.boreus@statsvet.su.se

Ohlsson, Per T, 2014. *Svensk politik*, Lund: Historiska Media.

Anmälan av Björn von Sydow

Svensk politik sett genom publicisten Per T Ohlssons ögon är historien om stora omvandlingar men med närvaron, i vissa ögonblick, av "aningsfullhet". Politik, ekonomi betyder förändringar och omvandlingar. Sedan 1800-talets början är detta ett karaktärsdrag för Sverige. Men sådant är inte utan risker för sammanhållning och samhällsfred. Någon eller några besinnar sig ibland och vill hindra att samhället låser sig i olösbara motsättningar.

Detta är den skickliga syntesen av svensk historia sedan 1809, sedd i ljuset av en etisk, normativ, frågeställning. Den om kompromisser, samverkan, som skapar stabilitet, mitt i ekonomiska, sociala och politiska förändringar. Jag vill säga det från början – just

brytningen mellan historieforskningen och statsvetenskapen ger boken en tanke.

Per T Ohlsson är en dramaturg. Hans bildsättning handlar om hur individer ibland – men inte alltid – ingriper i förlopp som hotar att gå utöver något av en gräns – den inre freden. Den mest övertygande delen om detta är det som Per T Ohlsson lyfter fram från åren 1917 – 1918. Då visar han hur det i många dramatiska och oroväckande situationer kommer en kraft som verkar förhindra stegen från fredlig konflikt till våldsam, från demonstrationer till våld av demonstranter eller mot demonstranter. Ur detta fanns risken för inbördeskrig, som i Finland.

Författaren kallar detta raster för "Kommissarie Kempes hand". Det är poliskommissarie A G Kempe som den 21 april 1917 stoppar sin överordnades handling att sätta in stora polisstyrkor i ryggen på demonstrerande arbetare utanför riksdagshuset i Stockholm. Kommissarie Kempe gör det genom att stoppa den rörelse som hans chef just gör; Kempe för ned dennes arm och för in honom i riksdagshuset. Så avvecklas en uppjagad stämning där. "Den 21 april 1917 kan Sverige ha varit en hand från katastrofen", skriver författaren. Den var hungern, dyrtiden, och insikterna att första världskriget nu höll på att leda till revolutionära förändringar i Europa.

Och i Sverige skedde nu liknande händelser, som Per T Ohlsson tolkar som ett både bekräftande och skapande mönster. I Västerвик – syndikalisten F J Gustafsson. I Göteborg – ungsocialisten J Andersson. I Östersund – redaktörn G Böhmer. I Ådalen – riksdagsman I Vennerström. I Västerås – riksdagsman V Larsson och ASEA chefen J S Edström.

Också på central statsnivå fanns det motsvarigheter. I Stockholm hade det bildats en paramilitär skyddskår med stark högeranknytning. Några dagar före 1 maj 1917 togs saken upp i andra kammaren och civilminister Oscar von Sydow går fram till Hjalmar Branting och Erik Palmstierna och säger: "Låt oss nu i herrans namn ordna upp det här – sluta debattera, så skall jag ansvara för att det